

KS. BOLESŁAW KUMOR

POCZĄTKI ORGANIZACJI DEKANALNEJ NA ZIEMIACH POLSKICH

Nazwa *decanus*¹, pochodzenia rzymskiego, przeniesiona została na grunt kościelny przez ruch monastyczny²; w starożytności chrześcijańskiej występuje w szacie słownej jako *archipresbyter*³. Pierwsza tego rodzaju wzmianka pochodzi z 251 r. z terenu Egiptu⁴. Początkowo jest to godność czysto honorowa; archidiacon zastępuje biskupa w czynnościach charytatywnych, zaś archiprezbiter, rezydujący zwykle przy katedrze biskupiej, pełni funkcje kapłańskie w czasie jego nieobecności⁵. W związku z rozwojem i wzrostem liczebnym kościołów wiejskich w połowie VI wieku zaczynają się w źródłach pojawiać wzmianki o archiprezbiterach poza stolicą biskupią (*archipresbyter ruralis*) na te-

¹ Artykuł ten jest częścią większej pracy: *Powstanie i rozwój organizacji kościelnej w Małopolsce Południowej*

² Regul. Bened. 21: *Decani sollicitudinem gerant super decanias suas in omnibus secundum mandata Dei et praecepta abbatis*. Cyt. za A. Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands*, Berlin—Leipzig 1954⁸, t. II, s. 745, przyp. 2.

³ P. Naz, *Decant*, W.: DDC, t. IV, s. 1057; P. Pallazzini, *Decano*, W: *Enciclopedia cattolica*, t. IV, c. 1264/65; H. Leclercq, *Archiprêtre*, W: *Dictionnaire archéologique et géographique*, t. II, c. 2761—62.

⁴ H. Leclercq, op. cit., c. 2761.

⁵ Zob. przyp. 3, nadto: B. Fischer, *Der niedere Klerus bei Gregor der Grosse*, „Zeitschrift für katholische Theologie”, LXII (1938) 37—75; K. Bihlmeyer, *Kirchengeschichte*, Neubesorgt H. Tüchle, Paderborn 1955¹⁵, t. I, s. 311.

renie dzisiejszej Francji⁶, a w wieku VII również i w Hiszpanii i Włoszech⁷. Nie posiadali oni żadnej jurysdykcji, lecz tylko pełnili doгляд dyscyplinarny nad klerem wiejskim, a niejednokrotnie i nad wiernymi⁸.

Ostateczne uformowanie się tej instytucji w diecezjach dzisiejszej Francji przypada na wiek IX⁹, a na terenie dzisiejszych Niemiec zachodnich dopiero w wieku XI¹⁰. W Hiszpanii urząd dziekana znany jest wprawdzie już w wieku VII, ale okręgi dekanalne uformowały się tu znacznie później¹¹. Na wzór organizacji archidiaconalnej powstają w jej granicach okręgi zwane dekanatami, na czele których stoją archiprezbiterzy, albo dziekani (stąd nazwa okręgu: archiprezbiterat, albo dekanat) z jurysdykcją nieco szerszą od archidiaconów, są tym ostatnim zresztą podporządkowani. Na wzór kapituły katedralnej czy monastycznej, zbierają i oni podwładny sobie kler na tzw. kapituły dekanalne w sprawach dyscyplinarnych (późniejsze konferencje deka-

⁶ C. Hefele, H. Leclercq, *Histoire des Conciles*, Paryż 1908, t. III, s. 189, 219, passim; H. Leclercq, op. cit., c. 2220—22; L. Thomassinus, *Vetus et nova ecclesiae disciplina circa beneficia*, Paryż 1686, t. II, lib. 2, cap. 4; A. Hauck, op. cit., t. I, s. 211; E. Griffe, *Les origines de l'archiprêtre de district*, „Revue d'histoire de l'église de France”, XIII (1927) 16.

⁷ Hefele, Leclercq, op. cit., t. III, s. 303; por. A. Hauck, op. cit., t. II, s. 759.

⁸ Zob. przyp. 6, 7.

⁹ Jak wyżej, nadto: P. Hinschius, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, Berlin 1878, t. II, s. 269; J. B. Sägmüller, *Die Entwicklung des Archipresbyterats und Dekanats bis zum Ende des Karolingerreiche*, Tübingen 1898, s. 46 nn.; J. Hefele, *Archipresbyter*, W: Wetzter und Welte, *Kirchenlexicon*, t. I, c. 1257—59 — sądzili, że dekanaty były tworem czasów karolińskich.

¹⁰ A. Frnazen, *Die Kölner Archidiaconate in vor- und nachtridentischer Zeit*, Münster 1953, s. 40; A. Heinz, *Die Anfänge des Landesdekanates im Rahmen der kirchlichen Verfassungsgeschichte des Erzbistums Trier*, Trier 1951, s. 75; F. Gescher, *Um die Frühzeit des Landdekanates im Erzdiozese Köln*, W: *Festschrift für U. Stutz*, Stuttgart 1938, s. 165 nn.; A. Hauck, op. cit., t. II, s. 744; Bihlmeyer, Tüchle, op. cit., t. II, s. 107.

¹¹ Hefele, Leclercq, op. cit., t. III, s. 303.

nalne); archiprezbiter zwany też dziekanem był początkowo jedynym szafarzem Chrztu św. w swoim okręgu (w jego kościele była chrzcielnica), a niejednokrotnie przywłaszczał sobie dobra i innych kościołów. W imieniu biskupa pełnił również funkcje sądowe w pomniejszych sprawach (stąd nazwa w źródłach *sedes archipresbyterales*), wypełniał zlecenia archidiakona¹².

Problematyka genezy tej instytucji ma dotąd już swoją historię. Sägmüller, Hinschius, Thomassinus i Hefele sądzili, że dekanaty były tworem karolińskiej administracji¹³. Schäfer, Bihlmeyer-Tüchle, Hilling i częściowo Hauck widzą ich genezę w związku kościołów filialnych ze świątynią parafialną, macierzystą¹⁴, ale pogląd ten należy do przeszłości¹⁵. Najwięcej zwolenników ma zdanie rozpatrujące ten problem w świetle politycznej organizacji administracyjnej; archiprezbiteraty — dekanaty miały pokrywać się z granicami okręgów administracji państwowej, a siedziba władz państwowych (*castrum*) była też stolicą okręgu dekanalnego. Tak przyjmują: Leclercq, Heinz, Franzen i częściowo Hauck¹⁶. Inni jeszcze, jak Stutz a za nim Hauck, widzą genezę tej instytucji jako przejaw funkcji wielkiej własności ziemskiej, która poddała pod kierownictwo administracyjne naczelnego plebana kościoły rozrzucone w granicach swych posiadłości¹⁷.

¹² A. Hauck, op. cit., t. II, s. 744; J. Hefele, op. cit., c. 1259; K. S. Schäfer, *Erzpriester*, W: *Lexikon für Theologie u. Kirche*, t. III, c. 791.

¹³ J. B. Sägmüller, op. cit., s. 46, n.; P. Hinschius, op. cit., t. II, s. 269; L. Thomassinus, op. cit., t. II, lib. 2, cap. 1, 2; J. Hefele, op. cit., c. 1257—59.

¹⁴ K. Schäfer, op. cit., s. 791; Tenze, *Pfarrkirche und Stift im deutschen Mittelalter*, Stuttgart 1903, s. 121 nn.; Bihlmeyer, Tüchle, op. cit., t. I, s. 319; N. Hilling, *Die Halberstädter Kirchendiakonate*, Lingen 1902, s. 55 nn.; A. Hauck, op. cit., t. II, s. 745.

¹⁵ A. Franzen, op. cit., s. 39.

¹⁶ H. Leclercq, op. cit., c. 2220—22; A. Heinz, op. cit., s. 75; A. Franzen, op. cit., s. 39; A. Hauck, op. cit., t. I, s. 212; II, s. 745; IV, s. 19.

¹⁷ U. Stutz, *Geschichte des kirchlichen Benefizialwesens von seinen Anfängen bis auf die Zeit Alexanders III*, Berlin 1895, s. 14; por. A. Hauck, op. cit., t. I, s. 212, przyp. 2.

Wreszcie Griffe wypowiada dość osobliwą opinię odnośnie tego zagadnienia; dla niego punkt wyjścia dla organizacji dekanalnej jest ten sam co dla archidiakonatu. Archidiakon był urzędnikiem biskupa, podobnie jak i dziekan¹⁸; nie zauważa jednakże, że dekanaty były od początku poddane jurysdykcji archidiakona. W każdym bądź razie jest to zjawisko nie proste i wydaje się, że najlepszą drogę obrał Hauck, który, widząc jego złożoność, stara się je wytłumaczyć wieloma przyczynami.

Dla problematyki początków organizacji dekanalnej na ziemiach polskich ważnym jest stwierdzenie, że z chwilą przyjęcia i rozszerzania się chrześcijaństwa w Polsce organizacja dekanalna była już całkowicie uformowana na Zachodzie Europy, zwłaszcza we Francji i Nadrenii.

Pierwsze wzmianki o dekanatach wiejskich na ziemiach polskich pojawiają się w źródłach niewiele później od informacji o archidiakonatach okręgowych; podczas bowiem gdy pierwsze wzmianki o archidiakonatach okręgowych odnoszą się do ostatnich lat XII wieku (1198), lub pierwszych lat wieku XIII (1207, 1212)¹⁹, to informacje o dekanatach wiejskich podają źródła zaledwie 20 lat później, już w pierwszym dwudziestoleciu XIII w. Przoduje pod tym względem Śląsk; są to trzy znane wzmianki o archiprezbiteracie głogowskim (1219), opolskim (1223) i krośnieńskim (1226)²⁰. Były to, jak przypuszcza Silnicki a za nim Panzram, archiprezbiteraty starszego typu, które następnie prze-

¹⁸ E. Griffe, op. cit., s. 16—50.

¹⁹ KDMP. t. II, nr 376 (1198); KDWP. t. I, nr 7 (1207); KDMP. t. I, nr 9 (1212); por. W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XII w.*, Lwów 1893², s. 163; T. Silnicki, *Organizacja archidiakonatu w Polsce*, Lwów 1927, s. 43.

²⁰ B. Panzram, *Die schlesische Archidiakonate und Archipresbyterate bis zur Mitte des 14 Jahrhunderts*, Wrocław 1937, s. 128; J. Negwer, Rec. pracy B. Panzram, op. cit., „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, II (1937) 229—30; T. Silnicki, *Dzieje i ustrój Kościoła na Śląsku do końca XIV w.*, Warszawa 1953, s. 351; J. Heyne, *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau*, Wrocław 1860, t. I, s. 695.

kształciły się w archidiaconaty (z wyjątkiem archiprezbiteratu krośnieńskiego)²¹.

Chronologicznie następane wiadomości²² o istnieniu dekanatów na ziemiach polskich pochodzą z terenu diecezji krakowskiej z połowy XIII w.²³; informują o nich kilkakrotnie *Miracula S. Stanislai*. W związku z kanonizacją św. Stanisława i komisyjnym badaniem cudów występuje m. in. ojciec uzdrowionego dziecka *quiadam parochianus Gotsalci archipresbiteri de Iasel, dictus Neglaz*, zaś w formule świadków jest informacja, że fakt ten *Pro-batur per ipsum Gotsalcum archipresbiterum i per Smilum clericum eiusdem archipresbiteri*²⁴. Według dalszej informacji tego samego źródła fakt ten miał zaistnieć przed rokiem. *Miracula*, wydane przez Kętrzyńskiego, są protokołem wtórnym, spisany przez minorytę Jakuba z Weletri w 1252 r.²⁵; pierwsza zatem wzmianka informująca o archiprezbiterach w diecezji krakowskiej pochodzi z połowy XIII wieku²⁶.

Zaledwie kilka lat później z tego samego terenu pochodzą na-

²¹ T. Silnicki, *Dzieje i ustrój*, s. 351; B. Panzram, *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesische Pfarrorganisation*, Wrocław 1940, s. 43; Tenże, *Die schlesische*, s. 129.

²² T. Silnicki, *Dzieje i ustrój*, s. 351, przyp. 3 informuje jakoby pierwszą wzmiankę o dekanatach podał synod wrocławski z 1248 r. i powołuje się w tym wypadku na *Antiquissimae constitutiones synodales provinciae Gnesnensis*, ed. R. Hube, Petropoli 1858, s. 18. Tymczasem statuty tegoż synodu wydane w I tomie *Starodawnych prawa polskiego pomnikach* (I, s. 347 nn.), jak również przez Montbacha (*Statuta synodalia Dioecisana S. Ecclesiae Vratislaviensis*, Wrocław 1853, s. 312—315) nie zawierają żadnej wzmianki o dekanatach (*vel* archiprezbiteratach).

²³ Są wprawdzie w źródłach wzmianki jeszcze w pierwszej połowie XIII w., ale te odnoszą się do dziekanów kapitulnych, a nie wiejskich; por. KDWP. I, nr 10 (1145); KDKK. I, nr 1 (1166); zob. W. Abraham, *op. cit.*, s. 153.

²⁴ MPH, t. IV (*Miracula S. Stanislai*, ed. W. Kętrzyński), s. 299 n.

²⁵ Tamże, s. 287 n.

²⁶ Nie ulega wątpliwości, że wymieniony archiprezbiter de Iasel jest dziekanem wiejskim w Jaśle (dzisiejsze woj. rzeszowskie, dawna diecezja krakowska). Jeszcze w latach 1325—1354 wykazy świętopietrza nazywają Jasło Iasel, zob. MPV. t. I, s. 135, 207, 302, 377; por. KDMP. t. III, nr 802 (1367), 817 (1368).

stępne przekazy, dotyczące dekanatów wiejskich; podaje je *Vita minor S. Stanislai*, powstała prawdopodobnie około 1260 r.²⁷, która, przenosząc stosunki kościelne z połowy XIII w. na wiek XI, przypisuje gorliwości pasterskiej św. Stanisława Biskupa podział diecezji krakowskiej na archidiaconaty i dekanaty²⁸. Jest to fakt tym bardziej godny uwagi, że autor *Vita minor* na progu drugiej połowy XIII w. widzi powstanie obydwu instytucji w tym samym czasie.

Współczesne tym wzmiankom są przekazy źródłowe, informujące o archiprezbiterach na Śląsku w diecezji wrocławskiej (1251)²⁹.

Dalsze wzmianki z lat 1285 i 1290 pochodzą z terenu Wielkopolski; pierwsza z nich, zawarta w statutach synodu łączyckiego z dnia 6 stycznia 1285 r. każe „archidiaconom i dziekanom pilnie donosić biskupowi przewinienia podwładnego kleru”³⁰, następną

²⁷ P. David, *Les sources de l'histoire de Pologne à l'époque de Piast*, Paryż 1934, s. 114; D. Borawska, *Z dziejów jednej legendy. W sprawie genezy kultu św. Stanisława Biskupa*, Warszawa 1950, s. 52; G. Labuda, *Rec. pracy D. Borawskiej*, op. cit., B. Kürbisówna, *Rec. pracy Borawskiej*, op. cit., „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, XVIII (1953) 211—224 — W: *Studia źródłoznawcze*, Warszawa 1957, t. I, s. 283—285.

²⁸ MPH. t. IV (*Vita S. Stanislai Ep. Crac.*, ed. W. Kętrzyński), s. 258 *Quia vero decorem domus Dei supra modum diligebat, per suam dyocesim, ubi oculus sue sollicitudinis attingere non ualebat, archidiaconos, presbyteros, decanos, duces populo Dei proponebat, ut errata corrigerent et ad uiam ueritatis errantes reducerent*; por. MPH. t. IV (*Vita maior S. Stanislai Ep. Crac.*, ed. W. Kętrzyński), s. 371.

²⁹ B. Panzram, *Die schlesische*, s. 130 nn.; *Geschichte Schlesiens*, t. I, s. 315. Uwaga Loescha jakoby *in der anderen Diözesen der Kirchenprovinz Gnesen sind die Zeugnisse für Landdekane, wie es scheint, noch iünger* nie odpowiada prawdzie.

³⁰ KDWP. t. I, nr 514: *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. I, s. 382; *Antiquissimae constitutiones synodales provinciae Gnesnensis*, s. 163; por. J. Fijałek, *Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankera*, Kraków 1915, s. IX przyp. 1; W. Abraham, *Organizacja*, s. 166; M. Buliński, *Historia Kościoła Polskiego*, Kraków 1873, t. I, s. 272; Z. Chodyński, *Dziekan*, W: *Encyklopedia kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. IV, s. 454—464; Z. Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1947, t. II, s. 74.

zaś, pochodząca ze statutów synodalnych arcybiskupa Jakuba Świnki (14 X 1290), grozi „interdyktem dla całego archiprezbiteratu w wypadku znieważenia, lub zranienia osoby duchownej, jeśliby zaś krzywdę wyrządzono archiprezbiterowi, wówczas interdykt rozciąga się na cały archidiakoniat”³¹. Tak pierwsza, jak i druga informacja suponuje funkcjonowanie normalnej sieci dekanalnej na terenie całej metropolii gnieźnieńskiej.

Odtąd nie tylko lakoniczne wzmianki, ale całe statuty poświęcają synody dziekanom i dekanatom, a synod krakowski biskupa Nankera z 1320 r. nazwie ich po raz pierwszy na terenie Polski *decani rurales*³². Rejestry świętopietrza podają nawet szachownicę sieci dekanalnej w diecezji krakowskiej, wrocławskiej i wrocławskiej.

Trudniejsze zagadnienie stanowi problem genezy tej instytucji w Kościele polskim. Panzram, prawdopodobnie pod wpływem Griffe³³, przyjmuje, że w diecezji wrocławskiej tak archiprezbiteraty, jak i archidiakonaty (nowszeo typu) powstały w tym samym czasie³⁴, co w dużej mierze kwestionuje Silnicki³⁵, chociaż sam nie podaje żadnego rozwiązania tego problemu. Ten ostatni dzieli zagadnienie na dwa odrębne problemy, przyjmując tak zwany archiprezbiterat starszego i nowszego typu. Pierwsze to te, które ustąpiły miejsca archidiakonowi okręgowemu, drugie zaś (nowszeo typu) miały powstać chronologicznie później od samych archidiakonatów okręgowych³⁶. Podział ten przyjmuje na innym

³¹ *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. I, s. 387.

³² *Constitutiones synodales Nankeri episcopi Cracoviensis 2 X 1320 editae*. Ed. J. Fijałek, Kraków 1915, cap. 38 (s. 51) — *rurales decani omnino non iudicent, sed suis superioribus eas deferant iudicandas*; por. M. Montbach, op. cit., s. 7 (statut bpa Henryka z 1305 r.), 9 nn. (statut bpa Nankera z 1331 r.); F. X. Seppelt, *Die Breslauer Dioezesansynode vom Jahre 1446*, Wrocław 1912, cap. 30, 42, 49.

³³ E. Griffe, op. cit., 16 nn.

³⁴ *Die schlesische*, s. 129 *Diese Archidiakonate zur selben Zeit in Archipresbyterate (jüngere Ordnung) unterteilt sind*.

³⁵ *Dzieje i ustrój*, s. 352 przyp. 2.

³⁶ Tamże, s. 352.

miejscu i sam Panzram³⁷. Jednakże można i tu wysunąć pewne trudności i zastrzeżenia; wymieniony w źródłach w 1226 r. *Sibractus plebanus in Crossna et archipresbyter* (Krosno Odrzańskie) nigdy nie ustąpił miejsca archidiakonowi okręgowemu i po podziale diecezji wrocławskiej na archidiakonaty nadal była tu tylko siedziba archiprezbiteratu³⁸. Najprawdopodobniej należy przyjąć, że podział diecezji wrocławskiej na archiprezbiteraty dokonał się jeszcze przed podziałem na archidiakonaty, tak jak to można zaobserwować w diecezjach polskich, położonych na ziemiach litewsko-ruskich³⁹. Dopiero kiedy w XIII w. w diecezji wrocławskiej wprowadzono podział na archidiakonaty okręgowe, wówczas sieć archiprezbiteratów wydatnie pomnożono⁴⁰.

W diecezji krakowskiej, podobnie zresztą, jak i we wrocławskiej, początki organizacji dekanalnej należy odnieść do drugiej połowy XII w.; wymienione uprzednio wzmianki źródłowe z XIII w. mówią o dekanatach jako instytucji powszechnej znanej, nawet niektóre z nich przesuwają jej początek na koniec XI wieku. Podział zatem diecezji krakowskiej na dekanaty byłby równoczesny z podziałem na archidiakonaty, podobnie jak to przyjmuje dla Francji Griffe⁴¹, a dla Śląska Panzram⁴². Jest

³⁷ Op. cit., s. 129.

³⁸ B. Panzram, *Die schlesische*, s. 128.

³⁹ Diecezję przemyską podzielił na dekanaty jeszcze pod koniec XIV w. biskup Eryk (zob. W. Abraham, *Fowstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, s. 326; W. Sarna, *Biskupi przemyscy ob. łac.*, Przemysł 1903, t. I, s. 23 nn.; F. Pawłowski, *Premislia sacra*, Kraków 1869, s. 46), podczas gdy podziału na archidiakonaty dokonał dopiero w 1751 r. biskup Wacław Sierakowski. W archidiecezji lwowskiej dekanaty znane są już pod koniec XVI w. (*Decretales Summorum Pontificum pro Regno Poloniae et Constitutiones synodorum provincialium et dioecesarum Regni ejusdem ad summam collectae* [Zbiór Krzysztofa Zórawskiego], ed. Z. Chodyński, H. Likowski, Poznań 1869, t. I, s. 148), podczas gdy podziału na archidiakonaty dokonał dopiero w 1765 r. arcybiskup Wacław Sierakowski.

⁴⁰ B. Panzram, *Die schlesische*, s. 134; Tenże, *Geschichtliche*, s. 46 nn.; J. Heyne, op. cit., t. II, s. 118.

⁴¹ Zob. przyp. 33.

⁴² Zob. przyp. 34.

bowiem rzeczą godną uwagi, że archidiakonaty okręgowe w diecezji krakowskiej nie znały przez dłuższy okres czasu podziału na dekanaty⁴³; instytucję tę spotykamy jedynie w archidiakonacie krakowskim i prepozyturze wiślickiej⁴⁴. Z chwilą, gdy kresy diecezji otrzymały archidiakonów okręgowych, archidiakon krakowski i prepozyt wiślicki celem sprawniejszego zarządu swych okręgów otrzymali pomoc administracyjną niższego rzędu — dziekanów. Większe zaś terytorium i znaczniejsza liczba kościołów parafialnych miały podkreślać pierwszeństwo wymienionych prałatów przed archidiakonami okręgowymi. Z chwilą zagęszczenia się sieci parafialnej liczbę dekanatów znacznie pomnożono.

Genezy dekanatów nie można sprowadzić do jednego czynnika — kościołów grodowych, jak tego chce Zachorowski⁴⁵, tym bardziej że jak wykazał Schmid i Loesch na ziemiach polskich pomiędzy polską organizacją grodową a parafialną nie zachodzi ścisły związek organiczny ani prawny⁴⁶. Instytucja ta ma genezę złożoną, jak to już uprzednio podkreślono, ale na ziemi polskie została transplantowana już w postaci uformowanej, zaś do jej rozpowszechnienia przyczyniły się najwięcej względy administra-

⁴³ Najdawniejszy podział archidiakonatów okręgowych w diecezji krakowskiej na dekanaty datuje się z przełomu XVI/XVII w., zob. J. R a w s k i, *Podział archidiakonatu sandomierskiego na dekanaty*, „Kronika diecezji sandomierskiej”, LI (1958) 231—240; 310—314.

⁴⁴ MPV. t. I, s. 120, *passim*; por. T. Ł a d o g ó r s k i, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*, Wrocław 1958, s. 194—204, 207—209.

⁴⁵ S. Z a c h o r o w s k i, *Początki parafii polskich*, W: *Studia ku czci W. Zakrzewskiego*, Kraków 1908, s. 296. Już Z. K a c z m a r c z y k, *Monarchia*, t. II, s. 76 uważa takie twierdzenie za niewystarczające i widzi konieczność „dalszych szczegółów badań nad genezą organizacji dekanatów w Polsce”.

⁴⁶ F. H. S c h m i d, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, Weimar 1938, s. 252; H. L o e s c h, Rec. J. P f i t z n e r, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes*, Reichenbach 1926, „Zeitschrift d. Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung”, XLVIII (1928) 572—589.

cyjne⁴⁷. Siedzibą bowiem dekanatu nie zawsze był kościół grodowy, czy też macierzysty, lub położony w centrum wielkiej własności, ale najczęściej były to świątynie w centrum okręgu dekanalnego o przystępnym położeniu⁴⁸.

Na zakończenie niniejszego problemu należy jeszcze kilka słów poświęcić samej nazwie *archipresbyter* i *decanus*. Przyjęcie się tej pierwszej nazwy w diecezji wrocławskiej uważa Panzram a za nim Silnicki za szczególny dowód niemieckiego charakteru urzędzeń kościelnych na Śląsku⁴⁹.

Tymczasem archiprezbiterat jako nazwa okręgu administracyjnego znany jest także w diecezjach dzisiejszej Francji⁵⁰, zaś dekanat w tym samym charakterze znany jest również w diecezjach niemieckich⁵¹. Tak jedna jak i druga nazwa była w użyciu *promiscue*, jednej i drugiej używają również synody na określenie tej samej instytucji⁵². Obydwie też nazwy spotykamy w źródłach odnośnie do diecezji polskich, a nie tylko wrocławskiej.

Pierwsze wzmianki z terenu diecezji krakowskiej nazywają dziekanów *archipresbyteri*⁵³, zaś w archidiecezji gnieźnieńskiej (synod gnieźnieński z 14 października 1290 r.) używa się obydwu nazw *promiscue*: *archipresbyter* i *decanus*⁵⁴. Jeszcze w połowie XVI wieku w chwili reorganizacji tej instytucji w diecezji płoc-

⁴⁷ Podobnie w archidiecezji kolońskiej, por. A. Franzen, op. cit., s. 40.

⁴⁸ Por. MPV. t. I, s. 120 nn. (Sącz, Jasło (albo Zręcin), Bolesław, Książnice, Szczyrzyc, Tarnów, Dębica), zob. też mapę nr 1 T. Ładogórski, op. cit.

⁴⁹ B. Panzram, *Die schlesische*, s. 127 *In Gegensatz zu der in Polen und Böhmen üblichen Dekanatseinteilung herrscht in Schlesien und seinen deutschen Nachbardiözesen die Archipresbyterats- und Sedeseinteilung*; por. T. Silnicki, op. cit., s. 352.

⁵⁰ H. Leclercq, op. cit., c. 2220—22; E. Griffe, op. cit., s. 16 nn.

⁵¹ A. Hauck, op. cit., t. II, s. 744; IV, s. 19, przyp. 3; A. Franzen, op. cit., 39 nn.; A. Hainz, *Die Anfänge*, s. 75 nn.

⁵² Hefele, Leclercq, op. cit., t. III, s. 189, 219, 303.

⁵³ MPH. t. IV, s. 299 n.

⁵⁴ *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. I, s. 387.

kiej dziekani nazwani są archiprezbiterami⁵⁵, a przecie w tej diecezji przede wszystkim nie może być mowy o wpływach niemieckich. Z archiprezbiteratami i archiprezbiterami spotykamy się również w diecezji łuckiej na Wołyniu w 1589 r.⁵⁶, a w XVII wieku w diecezji chełmińskiej i warmińskiej⁵⁷.

Taka czy inna nazwa nie wskazuje na niemiecki czy inny charakter instytucji, ponieważ nie uformowała się ona ani w Niemczech, ani w Polsce (na Śląsku zresztą pojawia się jeszcze przed intensywną kolonizacją na prawie niemieckim)⁵⁸, ale może być śladem wpływów tych ośrodków nadreńsko-lotaryńskich, które wzięły największy udział w chrystianizacji ziem polskich.

Reasumując całość problemu, można stwierdzić, że występujące na Śląsku już w pierwszym dwudziestoleciu XIII wieku informacje o dekanatach wiejskich, a na przestrzeni czasowej XIII w. również w Małopolsce i Wielkopolsce, każą szukać początków tej instytucji jednocześnie z powstaniem archidiakonatów okręgowych w drugiej połowie XII w. Wprowadzenie tej instytucji do diecezji polskich podyktowane było przede wszystkim względami administracyjnymi. Wyodrębniony przez Panzrama problem archiprezbiteratów i dekanatów dla Śląska i dla pozostałych ziem polskich przy szczegółowej kwerendzie źródłowej zanika zupełnie.

⁵⁵ *Acta Capituli Plocensis*, ed. B. Ulanowski, W: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. X, s. 211 — *iuxta antiquam dioec. Plocensis et aliorum ecclesiarum ac dioecesum consuetudinem in quolibet decanatu rurali dioecesis archipresbyteri seu decani rurales... constituentur.*

⁵⁶ J. Sawicki, *Synody diecezji łuckiej i ich statuty* (Concilia Poloniae, t. III), Warszawa 1949, s. 14.

⁵⁷ *Decretales Summorum Pontificum*, t. I, s. 151; por. L. Boratyński, *Najdawniejsze relacje biskupów polskich o stanie diecezji (Relationes status ecclesiarum) z archiwum Kongregacji del Concilio w Rzymie*, Kraków 1916, s. 10.

⁵⁸ Por. E. Maleczyńska, K. Popiołek, *W sprawie zachodnio-niemieckich tez dotyczących ujęcia stosunków polsko-niemieckich w nauce historii*, „Kwartalnik Historyczny”, LXIII (1957), 290—296, gdzie podano informacje o rewizji poglądu na kolonizację niemiecką na Śląsku przez historiografię zachodnio-niemiecką.

L'institution du doyen, tout d'abord purement honorifique, revêt depuis le VIe siècle un caractère juridictionnel et administratif; au moment où le réseau d'églises rurales est formé, des mentions relatives aux *decani rurales* apparaissent dans les sources. Au IXe siècle on constate l'existence du réseau de doyennés ruraux en France et dès le XIe siècle en Allemagne occidentale. Le problème de l'origine de cette institution a déjà une histoire. Certains auteurs étaient d'avis que les doyennés ruraux avaient été formés par l'administration carolingienne. Il y en avait qui voyaient la solution dans les liens existant entre les églises succursales et l'église paroissiale mère. D'autres analysent la genèse de cette institution à la lumière de l'organisation politique de l'administration d'Etat. Les derniers enfin croient déceler des germes de l'institution en question dans le fait que la grande propriété foncière avait soumis les églises de son territoire à la direction administrative du curé principal.

Les plus anciens témoignages concernant les doyennés ruraux en Pologne remontent à la première moitié du XIIIe siècle (diocèse de Wrocław, lat. Vratislavia, en Silésie: Głogów — 1219, Opoie — 1223, Krosno Odrzańskie — 1226). Les *Miracula S. Stanislai* de même que les *Vita maior* et *Vita minor* et *Vita minor S. Stanislai* fournissent des renseignements en question vers la moitié du XIIIe siècle. Les informations que nous apportent les synodes diocésains de l'évêque Jacques Świnka (1285 et 1290) supposent le fonctionnement du réseau décanal normal dans tout l'archevêché de Gniezno. Le synode cracovien de l'évêque Nanker (1320) emploie pour la première fois le terme *decani rurales*. La division du diocèse de Cracovie en Petite-Pologne, celle du diocèse de Wrocław en Silésie, et probablement aussi celle du diocèse de Gniezno en Grande-Pologne remontent à la deuxième moitié du XIIe siècle. La formation des unités décanales en Silésie semble avoir précédé la division du diocèse de Wrocław en archidiaconés. Dans le diocèse de Cracovie par contre les deux institutions sont nées en même temps. Dans tous les deux diocèses, c'étaient les facteurs de nature administrative et pastorale qui imposaient la formation des doyennés.

Le problème des archiprêtres que Panzram met en relief pour démontrer le caractère allemand des institutions ecclésiastiques en Silésie, s'évanouit à la suite d'une analyse détaillée des sources ayant trait à d'autres provinces polonaises. C'est que les termes „archiprêtre” et „doyenné” apparaissent dans les sources „promiscue” du XIIIe siècle au XVIIe siècle, et, qui plus est, ils se rapportent aux diocèses tels que Płock en Masovie, Cracovie en Petite-Pologne, Luck en Volhynie, où les

influences allemandes sont exclues. On ne peut pas conclure du nom de l'institution en question à son caractère allemand ou polonais, car elle ne s'est formée ni en Allemagne ni en Pologne: elle constitue, au contraire, une trace de l'activité de ces centres rhénans et lorrains qui ont eu la plus large part à la christianisation de la Pologne.